

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΠΡΟΝΟΙΑ, ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΞΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ, ΔΕ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΟΤΩΝ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ
ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ,
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ ΚΟΝΤΟΠΑΝΟΥ
ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ
ΕΝ Τῇ ΙΕΡᾷ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ

ΕΤΟΣ ΕΝΑΤΟΝ
1934

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΕΝ ΜΕΘΟΔΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ *

ὑπό

ΔΡΟΣ GEORG STADTMÜLLER

Ἡ Ἡπειρος, ἡ δυτικωτάτη περιφέρεια τῆς Ἑλλάδος, παρέχει εἰς τὸν ξένον ὄψιν ἡκιστα φιλόξενον. Κατὰ μῆκος τῆς παραλίας τῆς Ἴονικῆς θαλάσσης ἐκτείνεται μία ἀδιάκοπος σειρὰ ἀποκρήμνων ἀσβεστούχων ὄρέων, παρακωλύουσα τὴν εὐχερῆ διείσδυσιν ἐπιδράσεων ξένου πολιτισμοῦ. Μόνον μετὰ κοπιώδη ἀκροβασία φθάνει κανεὶς ἀπὸ τῆς δυτικῆς παραλίας μέσῳ διαφόρων ἀλλεπαλλήλων ὄροσειρῶν εἰς τὴν μολοσσικὴν ὑψίπεδον λεκάνην τῶν Ἰωαννίνων, τὴν καρδίαν τῆς Ἡπείρου. Καὶ ναὶ μὲν ἡ πρὸς Νότον ἐπίπεδος παραλία, ἡ περιβάλλουσα τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, διευκολύνει τὴν διείσδυσιν, ἀλλ' ἡ ἀπὸ ταύτης πρὸς τὰ ἐσώτερα ὁδὸς εἶναι ὁμοίως δυσχερῆς. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, ὅτι ἡ Ἡπειρος, λόγῳ τοῦ ἀπροσίτου τῆς φύσεώς της, παρέμεινεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πάντοτε εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀποκεκλεισμένη εἰς τὰς ξένας ἐπιδράσεις. Ἐνεκα τῆς φυσικῆς της τραχύτητος ἔμεινεν ἔξω τοῦ ῥοῦ τῆς μεγάλης Ἱστορίας. Ἐξῆ ἡ ἀπομεμονωμένη εἰς μικρὰ κατὰ φυλὰς κρατίδια, ἡ ὡς ἀσήμαντος ἐπαρχία συνδεομένη πρὸς τὸ λοιπὸν κράτος. Τρεῖς μόνον ἠδυνήθη ἡ Ἡπειρος νὰ ἐπέμβῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰ πεπρωμένα τοῦ ἐκτὸς αὐτῆς κόσμου: ἐπὶ τοῦ βασιλέως Πύρρου (τὸν 3ον αἰ. π. Χ.), ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν Δεσποτῶν (13ον αἰ. μ. Χ.) καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πασᾶ Ἀλῆ Τεπελενλή (19 αἰ. μ. Χ.).

Ἡ ἡρεμὸς φυλετικὴ ἢ ἐπαρχιακὴ ἱστορία τῆς Ἡπείρου δὲν εἴλκυσε τοὺς νεωτέρους ἐρευνητὰς πρὸς ἐπεξεργασίαν αὐτῆς ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Τὸ πολὺ-πολύ, ἀπησχολήθησαν μὲ τὰ τρία μνημονευθέντα σημεῖα τῆς ἀκμῆς τῆς ἡπειρωτικῆς ἱστορίας. Τὰ ἐν τῷ μεταξύ τούτων δὲν προῦκάλουν τὸ διαφέρον. Ἐνῶ εἰς τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς περιφερείας δραστηριώτατα

*) Διὰ διαφόρους φιλικὰς ὑποδείξεις αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἐν Ἰωαννίνοις Γυμνασιάρχην κ. Χρ. Σούλην, διὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ μετάφρασιν τῆς πραγματείας ταύτης τὸν κ. Λεωνίδα Φιλιππίδην, Διευθυντὴν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων.

ἤσκειτο ἡ ἀρχαιολογικὴ διερεύνησις καὶ ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιγραφῶν, ἡ Ἡπειρος παρημελήθη σχεδὸν παντελῶς. Μόνον ἐν Δωδώνῃ ἐπεχειρήθησαν συστηματικά, ἂν καὶ οὐχὶ πλήρεις, ἀνασκαφαί. Τὸ λοιπὸν μέρος τῶν ἠπειρωτικῶν ἐρειπίων δὲν ἐνδιαφέρει, καθ' ὅσον ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναμένονται πορίσματα διὰ τὴν γενικὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ ἀρχαιότης εἶναι ἡ μοναδικὴ χρονικὴ περίοδος τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἱστορίας, ἡ ὁποσδήποτε διερευνηθεῖσα καὶ ἐν συστηματικῇ ἀφηγήσει ἐκτεθεῖσα¹. Μιᾶς μόνης ἐξιστορήσεως ἔτυχεν ἡ ὅλη τῆς Ἡπείρου ἱστορία, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ γενομένης². Τὸ ὀγκῶδες τοῦτο ἔργον εἶναι ὡς ὅλον καὶ σήμερον ἔτι ἀπαραίτητον, καίπερ ὡς πρὸς πάσας τὰς ἐπὶ μέρος λεπτομερείας—ἰδιαιτέρως ἰσχύει τοῦτο διὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον—ἀποδεικνύμενον ἔλλιπές μετὰ τὴν πρόοδον τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης.

Ὅτι μετὰ τὸν Ἀραβαντινὸν δὲν κατεβλήθη πλέον προσπάθεια διὰ τὴν συγγραφὴν γενικῆς ἱστορίας τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, εἶναι εὐεξήγητον. Τὸ ἐγχείρημα τοῦτο ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς Ἡπείρου ἔχει νὰ προσκρούσῃ πρὸς οὐσιωδῶς μείζονας δυσκολίας ἢ ὡς πρὸς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐνῶ λ. χ. διὰ τῆς ἱστοριογραφίας σχεδὸν ἄνευ διακοπῆς πληροφοροῦμεθα περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Σπάρτης, διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἡπείρου ἔλλείπει οἰαδήποτε πλήρης ἐκ φιλολογικῶν μνημείων παράδοσις. Διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστοριογραφίαν τῆς ἀρχαιότητος καὶ διὰ τὴν βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν τοῦ μεσαίωonos ἡ ἀπομακρυσμένη ὄρεινὴ χώρα ἦτο λίαν ἀσημαντος ὥστε αἱ συνθήκαι τῆς ἢ τῆς ἱστορίας τῆς νὰ τύχωσιν ἀφηγήσεως. Μόνον περιστατικῶς, ὡσάκις ἡ Ἡπειρος ἐμπλέκεται εἰς πολιτικὰς ἢ στρατιωτικὰς ἐριδας πρὸς τὸν ἔξω αὐτῆς κόσμον, προβάλλει τὸ ὄνομά τῆς εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν. Ὅτε ἡ Ἡπειρος ἐπὶ Πύρρου εἰσέδυσσε διὰ τινὰς δεκαετηρίδας εἰς τὴν μεγάλην παγκόσμιον Ἱστορίαν, ἐπληροφόρησαν λεπτομερῶς περὶ Ἡπείρου οἱ σύγχρονοι ἱστοριογράφοι, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ (παρὰ

¹) *Rudolf Schubert*, Geschichte des Pyrrhus, Königsberg 1894. *Martin. K. Nilsson*, Studien zur Geschichte des alten Epiros. Lund 1909. *Carl Klotzsch*, Epirotische Geschichte bis zum Jahre 280 v. Chr. Berlin 1911. *Hans Treidler*, Epiros im Altertum, Studien zur historischen Topographie (Diss. Leipzig) Leipzig 1917. Τοῦ αὐτοῦ: Epirotische Völker im Altertum. Eine ethnographische Studie mit einem Exkurs über die 14 Stämme Theopomps im 4. Jahrhundert, ἐν Archiv für Anthropologie 45 (1919) 89 - 122. *Geoffrey Neale Cross*, Epiros. A study in Greek constitutional development. Cambridge 1932.

²) *Π. Ἀραβαντινοῦ*, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου 1. 2. (Ἀθῆναι 1856). Ἀπαραίτητον καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἡπείρου εἶναι τὸ τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξύδη, Delle cose corcifesi (Corfu 1848).

Διοδώρῳ ἐν ἀποσπάσμασι διασωθεῖς) Ἰερώνυμος ὁ ἐκ τῆς Θρακικῆς Καρδίας. Ἄλλως, περὶ τῆς Ἑπείρου ἀκούομέν τινα ἐνίοτε μόνον ἐξ ἀφορμῆς τῶν πολεμικῶν ἐκστρατειῶν τῆς ἀνατολικῆς συμμαχίας, τῶν Μολοσσῶν καὶ τῶν Ρωμαίων. Ἡ ρωμαϊκὴ περίοδος παρέρχεται ἐξωτερικῶς ἄνευ ἱστορίας. Περὶ τοῦ τεραστίου ἐκπολιτιστικοῦ μετασχηματισμοῦ, ὅστις χαρακτηρίζει τὸ ὅλον περιεχόμενον τῆς ἐσωτέρας ἱστορίας τῶν αἰῶνων τούτων, σιωπῶσιν οἱ σύγχρονοι, διότι οὐδαμῶς κατέστη εἰς αὐτοὺς συνειδητὸν τὸ ἱστορικὸν μέγεθος τῆς κινήσεως ταύτης. Περὶ τῶν θυελλωδῶν ἐπιδρομῶν τῶν λαῶν, οἷα ἡ τοῦ σλαβικοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ περὶ τοῦ διὰ σλαβικῶν φυλῶν ἐποικισμοῦ ἀφηγοῦνται οἱ ἱστοριογράφοι μόνον εἰς παρεκβατικὰ παρατηρήσεις¹. Μόνον μετὰ τὸ μοιραῖον ἔτος 1204, ὅτε ἡ Ἑπειρὸς ἀπετέλεσε καὶ αὐθις αὐτοτελὲς κράτος ὑπὸ τοὺς Δεσπότης τῶν Ἰωαννίνων, ρέουσιν αἱ πηγαὶ ἀφθονώτερον: Ἐπιστολαὶ καὶ ἔγγραφα τοῦ Μητροπολίτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου τῆς Ναυπάκτου², τοῦ Μητροπολίτου Γεωργίου Βαρδάνη τῆς Κερκύρας³ καὶ τοῦ Μητροπολίτου Δημητρίου Χωματηνοῦ τῆς Ἀχρίδος⁴ κατὰ τὸν 13ον αἰ., τὸ ἡπειρωτικὸν Χρονικὸν τῶν μοναχῶν Κομνηνοῦ καὶ Πρόκλου⁵ κατὰ τὸν 14ον αἰ.

¹) Ἐν ἀπαρατήρητον καὶ μέχρι τοῦδε ἀδιασάφητον πρόβλημα εἶναι τὸ ζήτημα τῆς πηγαίας ἀξίας τοῦ ὑπὸ τινος μοναχοῦ Εὐθυμίου ἐν ἔτει 1703 «κατὰ παλαιὰ χειρόγραφα, περγαμηνάς, σιγίλλια καὶ αὐθεντικά χρυσόβουλα» συντεθειμένου τοπικοῦ Χρονικοῦ τοῦ Γαλαξειδίου, παρέχοντος ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος μετὰ πολυαρίθμων ἐνδιαφεροσῶν λεπτομερειῶν (ἐκδόσις Κωνσταντίνου Σάθα). Καίτοι καὶ ἐν αὐτῷ δὲν ἐξάγεται ἡ ἱστορία τῆς Ἑπείρου, ἐξετάζεται ὁμως ἡ ἱστορία μιᾶς ὁμοῦρου περιοχῆς, ὅποθεν ἐπιχύνεται φῶς καὶ ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑπείρου. Ἐπίσης ἀδιασάφητον εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς πηγαίας ἀξίας τοῦ τοπικοῦ Χρονικοῦ τοῦ μοναστηρίου Βουτζᾶς μεταξὺ Ἰωαννίνων καὶ Μετσόβου (ἐκδ. Λαμπρίδου).

²) Πρβλ. νῦν συνοπτικῶς: *Matthias Wellnhofer, Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155—1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epiros unter Michael Doukas und Theodoros Komnenos (Diss. München) Freising 1913.* Ἐκεῖ ἐν σελ. 3-4 ἀναγράφονται καὶ αἱ διαφοροὶ ἐπὶ μέρους ἐκδόσεις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀποκαύκου. Ἀπὸ ἐτῶν ἀναγγέλλεται ὑπὸ τοῦ Ν. Α. Βέη ἐκδόσις καὶ ἄλλων ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Ἀποκαύκου.

³) Πρβλ. Ἀντωνίου Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἑπείρου (1204—1261) Ἀθήναι 1898, σελ. 199—205, 211—230. *Eduard Kurtz, Georgios Bardanes, Metropolit von Kerkyra, ἐν Byzantinische Zeitschrift 15 (1906) 603—613. Wellnhofer, αὐτόθι 38—45. Georg Stadtmüller, Michael Choniates, Metropolit von Athen (ca. 1138—ca. 1222), Roma 1934, σ. 77 ἔξ.*

⁴) *Ed. Pitra, Analecta sacra et classica VI. Romae 18.* Πρβλ. *Ivan Snégarov, Istorija na ochridskata archiepiskopija I (Sofija).*

⁵) Ἐκδ. Α. Μουστοξύδη, ἐν «Ἑλληνομνήμονι» 1845—7, σ. 407—579. ἐκδ. Γαβριήλ Δεστούνη, Ἱστορικὸν Κομνηνοῦ μοναχοῦ καὶ Πρόκλου μοναχοῦ περὶ διαφόρων δεσπο-

Καὶ κατὰ τὸν 17ον αἰ. συνετάγη μικρὸν τοπικὸν χρονικὸν τοῦ Ἀργυροκάστρου ¹.

Αἱ ὀλίγαι αὗται φιλολογικαὶ πηγαί, αἵτινες εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἡπείρου, καθιστῶσι φυσικῶς ἀδύνατον τὴν συγγραφὴν τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς Ἡπείρου. Εὐρεῖται χρονικαὶ περίοδοι μένουσι κεκαλυμμέναι ὑπὸ ἐντελοῦς σκότους. Ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τὴν προϊστορίαν καὶ τὴν πρώτην ἱστορίαν, δι' ἧς οὐδαμοῦ δύναται νὰ ὑπάρχη ἐπὶ τούτῳ πηγαία παράδοσις, ἰσχύει τοῦτο δι' ὅλην τὴν περίοδον ἀπὸ τῆς ὑποταγῆς τῆς χώρας εἰς τοὺς Ρωμαίους (167 π. Χ.) μέχρι τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφανίσεως τοῦ ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου (1204 μ. Χ.). Περὶ τῆς εὐρυτάτης ταύτης χρονικῆς περιόδου μιᾶς καὶ ἡμισείας περίπου χιλιετηρίδος μὲ τοὺς τεραστίους μετασηματισμοὺς τῶν πολιτισμῶν τῆς (Ρωμαῖοι, Σλαῦοι, Βυζαντινοὶ) σχεδὸν οὐδὲν μανθάνομεν ἐκ τῆς ἱστοριογραφίας.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ διαφωτίσωμεν τὸ ἱστορικὸν σκότος, ὅπερ ἀδιαπεράστως περιβάλλει τὴν μίαν καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα ταύτην, ὀφείλομεν νὰ συμβουλευθῶμεν ἄλλας πηγὰς, ἤτοι τὰ «λείψανα», ὅ,τι δηλαδὴ διεσώθη ὡς βωβὸς μάρτυς παρελθουσῶν περιόδων πολιτισμοῦ. Εἰς ταῦτα ἀνήκουσιν ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα, ἐπιγραφαὶ καὶ νομίσματα, οἰκιακὰ σκεύη, τύποι οἰκιῶν καὶ ἐγκαταστάσεων, λαϊκὰ ἔθιμα καὶ λαϊκαὶ ἐνδυμασίαι, γλῶσσα καὶ τοπωνύμια. Τὴν συστηματικὴν διερεύνησιν αὐτῶν τῶν «λειψάνων» τίθεται σκοπὸν ἡ «ἱστορικὴ Χωρογραφία», ὅπως ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ συνόλω τῶν κερδίση εἰκόνα τῆς γενικῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς χώρας. Ἡ τῆς γενικῆς ἱστοριογραφίας νέα αὕτη θυγάτηρ ἐπιστήμη ἐξελίχθη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τῆς ὑποστάσεώς της πρὸς διαρκῶς μείζονα αὐτοτέλειαν καὶ διὰ τῆς συνεχῶς βασικωτέρας διαμορφώσεως τῶν μεθόδων τῆς προσήνεγκε σπουδαιοτάτας ὑπηρεσίας καὶ μετέδωκε πολυτίμους γνώσεις εἰς τὴν Γενικὴν Ἱστορίαν, διὰ συλλογῆς ἀσφαλῶν δεδομένων ὡς πρὸς πολυαριθμοὺς ἐπὶ μέρους περιοχὰς ἐπιτρέπουσα τὴν βάσανον, τὴν διαπίστωσιν, τὴν συμπλήρωσιν ἢ τὴν διόρθωσιν τῶν τέως κρατουσῶν ἀπόψεων. Οὕτω «μία ἱστορικὴ Χωρογραφία εἶναι εἰς θέσιν νᾶνταποκριθῆ εἰς πάσας τὰς τιθεμένας αὐτῇ ἀξιώσεις, ἐὰν νοηθῆ ὀρθῶς, ἐὰν τ. ἔ. πραγματεύηται ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὴν τοπικὴν ἱστορίαν ὡς

τῶν τῆς Ἡπείρου. Sankt-Petersburg 1858 (μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως καὶ ὑπομνήματος).

¹) Χρονικὸν Δρουπίδος, ἔκδ. Α. Πετρίδη, Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα I, 2 (1871) 1—64. Δὲν κατώρθωσα νὰ τὸ ἔχω καὶ τὸ ἀναφέρω κατὰ K. Krumbacher Geschichte der byzantinischen Literatur 2. Aufl. München 1897 σ. 394.

ἰδιαίτατον αὐτῆς πεδίου καὶ ἐὰν τὸ πραγματεύηται οὕτως, ὥστε νὰ ἀνάγῃται ἐκ τῆς τοπικῆς καὶ ἀτομικῆς σημασίας εἰς τὴν τυπικὴν (τὴν γενικὴν). Διότι τῷ ὄντι μόνον τότε δύναται αὕτη νὰ κερδίξῃ πορίσματα γενικῆς ἀξίας ἐξ ὑλικοῦ φαινομενικῶς ἐπουσιώδους, ἀλλὰ καὶ τότε δὲν θὰ συνεισφέρῃ πλέον μόνον πετρίδια πρὸς σκίασιν τῆς ἱστορικῆς μωσαϊκῆς εἰκόνας, ἀλλὰ θὰ ἀποκαλύπτῃ ἐντελῶς βασικὰς γνώσεις περὶ ἐξελίξεως καὶ διαμορφώσεως τῆς Ἱστορίας—τότε δὲν θὰ ἀρκῆται εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ μικροῦ καὶ τοῦ ἀπλοῦ, ἵνα ὅπωςδήποτε παραδώσῃ βάσιν τινά, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτῆς περιοχῆς θὰ ἀνυψοῦται εἰς τὴν διαπραγματεύσιν καὶ ὑψηλοτέρων σχέσεων καὶ συναρτήσεων»¹.

Ὅλιγων μόνον τοποθεσιῶν διερευνήθησαν μέχρι τοῦδε τὰ μνημεῖα. Ἔνεκα τῆς σημασίας του διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας τὸ ἐν Δωδώνῃ ἱερόν τοῦ Διὸς προσεέλκυε πρωτίστως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαιολόγων. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Καραπάνου² ὑπῆρξαν ἡ πρώτη συστηματικὴ διερεύνησις ἐνὸς τόπου ἐρειπίων. Ταύτην ἠκολούθησεν ἔκτοτε μόνον ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς Νικοπόλεως ὑπὸ τοῦ Φιλαδελφέως³ ἀπὸ τοῦ 1913. Δι' αὐτῆς ἀνασυνέστη ἡ εἰκὼν τῆς ὑπερηφάνου δημιουργίας τοῦ Αὐγούστου, μιᾶς ἀρχαίας μεγαλουπόλεως μὲ ναοὺς, γυμνάσια, θερμὰς καὶ ἀγοράς. Ἐν τῇ βορείᾳ (ἀλβανικῇ) Ἠλείῳ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Ugolini τὸ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Φοινίκη⁴. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀμφοτέρων τῶν πόλεων τούτων ἤγαγον εἰς ὄλως νέας ἀνακαλύψεις καὶ γνώσεις, αἵτινες παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν πρώτην σαφῆ εἰκόνα περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀποικίσεως ἐπὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν τῆς ἐνδοχώρας (Χαόνων). Ὅτι γνωρίζομεν διὰ τὰ λοιπὰ πολυάριθμα ἐρείπια, τὰ κατεσπαρμένα ἀνά τὴν χώραν⁵, τὸ ὀφείλομεν ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὰς φειδωλὰς καὶ συχνάκις ἐντελῶς γενικὰς παρατηρήσεις τῶν ταξειδιωτῶν⁶.

¹) Hermann *Autin*, *Geschichtliche Landeskunde*, Bonn 1925, σελ. 4—5.

²) Constantin *Carapanos*, *Dodona et ses ruines. Texte-Planches*. Paris 1878.
Ὁ Δ. *Εὐαγγελίδης* δὲν ἐδημοσίευσεν ἀκόμη τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν του.

³) Alexandre *Philadelphus*, *Les fouilles de Nicopolis 1913 — 1926*. Athènes 1933.

⁴) Luigi M. *Ugolini*, *Albania antica. Vol. I. Ricerche archeologiche* Roma, Milano 1927. *Τοῦ αὐτοῦ*, *L'antica Albania nelle ricerche archeologiche italiane*, Roma 1928.

⁵) Περὶ τοπογραφίας καὶ ἐρειπίων τῶν ἀρχαίων πόλεων πρβλ. Hans *Treidler*, *Epirus im Altertum. Studien zur historischen Topographie* (Diss. Leipzig) Leipzig 1917.

⁶) Χρήσιμον ἐπισκόπησιν τῶν παλαιῶν ταξειδιωτικῶν περιγραφῶν τῶν ἐπὶ μέρος

Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀρχαιολογικὴ διερεύνησις τῆς Ἡπείρου τελεῖ εἰσέτι εἰς τὸ πρῶτον τῆς στάδιον. Σχεδὸν τὰ πάντα εἶναι ἀκόμη ἀνεπεξέργαστα. Οὕτω λ. χ. ὅλη ἡ ἀμβρακικὴ πεδιάς, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα χώρα ἀγροτικὴ εὐφορὸς καὶ καλῶς συνωκισμένη, δὲν διερευνήθη ἀκόμη. Πρέπει νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ εὑρεθοῦν ἴχνη τῶν πολυαριθμῶν ἀρχαίων οἰκήσεων, ὅπως καὶ τῶν δύο μεγάλων ρωμαϊκῶν στρατιωτικῶν ὁδῶν, αἵτινες ἤγον ἀπὸ τῆς Ἀμβρακίας (Ἄρτας) πρὸς Βορραῖν, ἢ μὲν διὰ τῆς ἐνδοχώρας πρὸς τὴν Ἀπολλωνίαν, ἢ δ' ἄλλη διὰ τῆς κασσοπαϊκῆς-θеспρωτικῆς παραλιακῆς περιοχῆς πρὸς Φωτικὴν Βουθρωτὸν-Πάνορμον-Ἀπολλωνίαν. Ἡ διακρίβωσις τῆς διαδρομῆς τῶν δύο τούτων ὁδῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ρωμαϊκῶν Ὀδοιπορικῶν καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς μελέτης τῆς χώρας εἶναι ἀπαραίτητος προεργασία διὰ τὴν διερεύνησιν τῆς Ἱστορίας τῆς ρωμαϊκῆς Ἐπαρχίας «παλαιὰ Ἡπειρος» (Epirus vetus). Ἄλλα σπουδαῖα ζητήματα εἶναι ἡ ἀρχαιολογικὴ διερεύνησις τῆς Θεσπρωτίας καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀργυροκάστρου, τῆς ἀρχαίας Ἀτιντανίας. Ἀμφότεραι αἱ περιοχαὶ αὗται οὐδὲ κἄν ἐθίγησαν μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς σκαπάνης τοῦ ἀρχαιολόγου. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ἠρειπωμένων θεσπρωτικῶν πόλεων Χιμερίου, Πανδοσίας, Ἐφύρας καὶ Ἐλαίας ἐνδέχεται νὰ παρουσιάσῃ ἐκπλήξεις. Πρὸ πάντων δέον δι' αὐτῶν νὰ ἐλπίζωνται νέαι γνώσεις διὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἱστορικὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Θεσπρωτοὶ—ὡς ὑποτίθεται—εἶχον μεγάλην ἰσχύν, ἴσως μάλιστα καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἡπείρου². Καὶ διὰ τὴν ρωμαϊκὴν καὶ τὴν πρώτην βυζαντινὴν ἐποχὴν ἐνδέχεται νὰ προκύψουν σπουδαῖα συμπεράσματα, ἀφ' οὗ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πυκνότερα ἦτο συνωκισμένη ἡ χώρα αὕτη, ὡς ὀφείλομεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ διαφόρων ἀρχαιολογικῶν ἐπὶ μέρους εὐρημάτων καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μικρὰ περιοχὴ εἶχε δύο ἐπισκοπικὰς ἑδρας (Φωτικὴν καὶ Εὐροϊαν). Ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἀργυροκάστρου, τῇ ἀρχαίᾳ περιοχῇ τῆς φυλῆς τῶν Ἀτιντάνων, ἤδη ὁ Hahn ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὴν Τουμούλην, ἣτις ἔκτοτε δὲν διερευνήθη³.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ μνημεῖα ἰδιαίτερος σπουδαίαν θέσιν ἀπο-

ὁδῶν προσφέρει ὁ Alfred Philippson, Thessalien und Epirus. Reisen und Forschungen im nördlichen Griechenland, Berlin 1897, σελ. 195—200.

¹) Konrad Miller, Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt. Stuttgart 1926. Itineraria romana ed. Otto Guntz. 1. Lipsiae 1929.

²) Πρὸβλ. Carl Klotzsch, Epirotische Geschichte bis zum Jahre 280 v. Chr. (Berlin 1911), σελ. 12, ὑπόσημ. 1.

³) Johann Georg von Hahn, Albanesische Studien, I. (Jena 1854), σελ. 121.

κτοῦν αἱ ἐπιγραφαὶ ὡς πηγαὶ διὰ τὴν μεγάλην πολιτικὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν θρησκευμάτων. Εἰς τὰς Ἰονίους νήσους ἀπαντῶσιν αὐταὶ ἤδη κατὰ τὸν 18ον αἰ., εἰς δὲ τὴν ἠπειρωτικὴν χώραν μόλις κατὰ τὸν 5ον αἰ. Συμβόλαια καὶ τιμητικὰ ψηφίσματα ἐπιτρέπουσιν εἰς ἡμᾶς νὰ ρίπτωμεν βλέμμα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ πολυπλόκου δημοσπονδιακοῦ συστήματος, ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλαι εὐσεβῶν χορηγιῶν πληροφοροῦσι περὶ τῆς πεπολιτισμένης ζωῆς καὶ τῆς εἰς τοὺς θεοὺς πίστεως¹. Καὶ μόνη ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιγραφῶν παρέχει ἤδη συχνάκις ἰσχυρὰν ἔνδειξιν, εἰς ποίας ἐπιρροῆς—πολιτικῆς ἢ πολιτισμοῦ—τὴν περιοχὴν ἀνήκεν ὁ τόπος τῶν εὐρημάτων. Οὕτω λ. χ. εὐρεῖα ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς χρησιμοποίησις τῆς «δωρικῆς κοινῆς» ἀντικατοπρῆζει τὴν μεγάλην ἐπέκτασιν τοῦ κορινθιακοῦ καὶ κερκυραϊκοῦ ἀποικιακοῦ βασιλείου κατὰ τὸν 7ον—5ον αἰ., ἢ δὲ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ 3ου αἰ. διείσδυσις τῆς ἐπισήμου αἰτωλικῆς γλώσσης εἰς τὴν ἐπιγραφικὴν τῆς Ἡπείρου ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς τότε προεξαρχούσης πολιτικῆς θέσεως τῆς αἰτωλικῆς Συμμαχίας. Ἡ ἀρχαία ἱστορία τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας μόνον ἐκ τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν ἐξάγεται κατὰ μέγα μέρος². Διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ βαθμιαίου ἐκρωμαϊσμοῦ αἱ λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ³ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς λατινικὰς δανείους λέξεις εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη, διὰ τὸν καθαρισμόν μάλιστα τῶν ὀρίων τῆς ἑλληνολατινικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνολατινικοῦ πολιτισμοῦ ἡ μόνη πηγή μας. Καὶ ναὶ μὲν οὐδόλως ἤπτοντο τῆς Ἡπείρου τὰ ὄρια τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἅτινα διῆκον περίπου κατὰ τὴν γραμμὴν τῆς πεδιάδος Σκουμπί. Ἀλλὰ καὶ ἡ νοτίως τῆς χωριστικῆς ταύτης γραμμῆς κειμένη ἑλληνικὴ γλωσσικὴ περιοχὴ παρουσιάζει ἐν τούτοις διάφορα σημεῖα, καθ' ἃ καὶ ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἦτο εὐρέως διαδεδομένη. Μεταξὺ αὐτῶν καταλέγονται ἐν αὐτῇ τῇ Ἡπείρῳ πρὸ πάντων αἱ δύο πόλεις Νικόπολις καὶ Βουθρωτόν.

¹) Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἡπείρου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τῶν *H. Collitz* καὶ *F. Bechtel*, *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*. Göttingen 1899, Nr 1334—1377 (*Fick*) 1557—1598 (*Hoffmann*). Διὰ τὰς εἰς αὐτὰς προσθήκας πρβλ. *Albert Thumb*, *Handbuch der griechischen Dialekte*. 1. Teil 2. ἐπηξημένῃ ἔκδοσις ὑπὸ *E. Kieckers*, Heidelberg 1932, σελ. 312. Ἐν τῇ μεγάλῃ Συλλογῇ τῶν «*Inscriptiones graecae*» δὲν ἐξεδόθησαν εἰσέτι αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἡπείρου.

²) Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ μεγάλου σχεδίου διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν Σώματος, περιέχοντος πάσας τὰς ἑλληνικὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφάς, παραπεμπόμεθα διαρκῶς ἀκόμη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ *A. Kirchhoff*, ἐν τῷ 4ῳ τόμῳ τῆς ἐκλογῆς τοῦ *Boeckh*, «*Corpus inscriptionum graecarum*» (Berolini 1877).

³) Ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ *Theodor Mommsen*, *Corpus inscriptionum latinarum III*, 1. 2. καὶ τὸ εἰς τοῦτο «*Συμπλήρωμα*» (*Supplementum*) 1. 2.

Ἄλλη σπουδαία ἱστορική πηγή εἶναι τὰ νομίσματα ¹, ἐξ ὧν συνάγονται σημαντικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς θέσεως τῶν κοπτουσῶν τριαῦτα πόλεων ὑπὸ ἔποψιν δημοσίου δικαίου. Αὐτοτελὴς νομισματοκοπία εἶναι ἔνδειξις αὐτονομίας ἢ τοῦλάχιστον ποιᾶς τινος αὐτονομίας. Προτεκτοράτου σχέσεις εὐρίσκουσιν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τὴν ἔκφρασιν των εἰς τὸν δανεισμὸν ὠρισμένων τύπων καὶ ἐμβλημάτων ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς προστατευούσης Δυνάμεως. Ἡ πλήρης ἀπώλεια τῆς αὐτονομίας σημαίνει πάντοτε τὸ τέλος ἰδιαίτερας νομισματοκοπίας. Ὅθεν, διὰ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τῆς ὀριστικῆς ὑπαγωγῆς εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, εἶναι τὰ νομίσματα ἡ σπουδαιότητα ἡμῶν πηγή διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀπὸ ἀπόψεως δημοσίου δικαίου θέσεως τῶν βορειοδυτικῶν ἑλληνικῶν ἀστυκρατιδίων, ἀποικιῶν καὶ συμμαχιῶν. Καθὼς ἡ ἱστορία τῆς νομισματοκοπίας διὰ τὴν συνταγματικὴν ἱστορίαν τῶν μικρῶν τούτων κρατῶν, οὕτω καὶ ἡ διάδοσις τῶν νομισματικῶν εὐρημάτων ἔχει σημασίαν διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀποικιῶν πρὸς τὴν βαρβαρικὴν ἐνδοχώραν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νομισματικῶν εὐρημάτων τούτων δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὴν πρώτην ἰδέαν, τί ἐσήμαινον ἡ Ἀπολλωνία καὶ τὸ Δυρράχιον διὰ τὴν εἰρηνικὴν διείδυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς ἰλλυρικὰς περιοχάς.

Ἐὰν αἱ κατηγορίαι τῶν «λειψάνων» — μνημείων, ἐπιγραφῶν, νομισμάτων — περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν μέχρι τοῦδε καὶ ἄτινα δυνάμεθα νὰ συμπεριλάβωμεν ὑπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν «ἀρχαιολογικὰ λείψανα» εὔρον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἡπείρου πάντοτε διαπραγματεύουσιν καὶ ἐπεξεργασίαν τινά, εἰ καὶ ὅλως ἀνεπαρκῆ, ἔμεινεν ὅμως ὅλως ἀπαρατήρητος μία ἄλλη κατηγορία τῶν λειψάνων: οἰκία, οἰκιακὰ σκεύη, οἰκιακαὶ ἀρχαιότητες καὶ ἐγκατάστασις.

Εἰς τὰς σπουδαίας ταύτας ἐκδηλώσεις ἀπεδόθη ἀπὸ μακροῦ, περὶ ἄλλων τόπων προκειμένου, ἡ προσήκουσα προσοχή. Πρὸ πάντων ἐν Γερμανίᾳ ἐνισχύθη τὰ μέγιστα ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῶν ἀντικειμένων τούτων. Οἱ τύποι τῶν οἰκιακῶν σκευῶν, τῆς οἰκίας καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως (αὐλὴ ἢ χωρίον;) ἐξελίσσονται γενικῶς παρ' ἐκάστῳ λαῷ κατ' ἴδιον τρόπον. Οἱ ἐκ κληρονομίας τύποι διατηροῦνται παγίως μὲ ἐπίμονον σταθε-

¹) Πρὸβλ. Barclay v. Head, *Historia numorum. A manual of greek numismatics. New and enlarged edition. Oxford 1911.* Διὰ τὴν νομισματικὴν ἱστορίαν τῆς Ἀλβανίας πρὸβλ. *Giuseppe Castellani, Albania numismatica, ἐν «Rassegna numismatica, finanziaria e technicomonetaria» 29 (1932) 203-221.* Διὰ τὰς ἀρχαιοτέρας ἐποχὰς μνημονευτέα πρὸς σύγκρισιν ἡ νομισματικὴ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Δαλματίας: *Josef Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens. Wien 1898.*

ρότητα διὰ μέσου αἰώνων καὶ χιλιετηρίδων μάλιστα. «Αἱ οἰκιακαὶ ἀρχαιότητες καθιστῶσι διὰ τοῦτο δυνατὸν ὡς οὐδὲν ἄλλο λαογραφικὸν ὑλικὸν τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν πεπολιτισμένων χωρῶν, αἵτινες κατὰ τὴν διαδρομὴν μακρᾶς ἱστορίας προέβαλον ἐκ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως μεταξὺ ἐδάφους καὶ ἀνθρώπου. Πέρα τούτου ἀποτελοῦσιν αὐταὶ πηγὴν ὅλως ἀνεξάντλητον πρὸς διερεύνησιν κινήσεων πολιτισμῶν. ἐν ἣ ἀντικατοπτρίζονται μὲ λεπτότητα ἀπροσδόκητον προσέλευσις, προορισμὸς καὶ κατεύθυνσις ἑνὸς ρεύματος¹. Ἐκ τῆς προσελεύσεως καὶ διαδόσεως ὠρισμένων τύπων οἰκιακῶν ἀρχαιοτήτων καθίσταται δυνατὴ ἡ συναγωγὴ σπουδαίων συμπερασμάτων διὰ προηγηθείσας μεταναστεύσεις καὶ δι' ἄλλα στάδια τῆς ἱστορίας τῶν ἐγκαταστάσεων. Περιπλανώμεναι φυλαὶ φέρουσι μαζί των εἰς τὴν νέαν πατρίδα τὰ οἰκιακὰ σκευῆ των καὶ κτίζουν ἐκεῖ οἰκίας κατὰ τὸν τύπον καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐν τῇ πατρίδι συνήθων εἰς τὴν φυλὴν. Αἱ οἰκιακαὶ ἀρχαιότητες ἀνθίστανται ἐν τῇ ἰδιοτυπίᾳ των κρατερῶς εἰς πᾶσαν ξένην ἐπιρροὴν καὶ εἰς κάθε γενικὴν ἰσοπέδωσιν. Πλὴν τούτου ἀποδεικνύεται τὸ πεδίου τοῦτο τοῦ πολιτισμοῦ τῶν οἰκιακῶν σκευῶν καὶ συνηθειῶν ἱκανώτερον πρὸς ἀντίστασιν παντὸς ἄλλου, ἱκανώτερον ἀκόμη καὶ τῆς γλώσσης. Διότι εἶναι γεγονὸς σταθερὸν, ὅτι φυλαὶ ἐν ξένη γειτνιάσει ἀποβάλλουσι τὴν ἰδίαν των γλῶσσαν ἐνωρίτερον ἀπὸ τοὺς κληροδοτηθέντας τύπους οἰκιῶν καὶ οἰκιακῶν σκευῶν. Μόλις βραδύτερον, πολὺ βραδύτερον ἀρχίζει νὰ ἐκδηλοῦται ἡ ξένη ἐπίδρασις καὶ ἐν τῇ διαμορφώσει οἰκίας καὶ οἰκιακῶν σκευῶν. Ἐν πρώτοις παραλαμβάνονται μερικὰ ξένα δομικὰ τμήματα καὶ σκευῆ. Οὕτως ἀπόλλυται ἡ ἐνότης τοῦ γηγενοῦς ἰδιάζοντος τύπου. Διαμορφοῦται ἐκ τούτου εἰς μεικτὸς τύπος, ὅστις ἀναλόγως τῆς δυνάμεως τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ξένου πολιτισμοῦ περιέχει περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα ξένα συστατικά. Διὰ τῆς ὑπερισχυρᾶς ἐπιδράσεως τοῦ ξένου πολιτισμοῦ δύναται ἐν τέλει νὰ παραμερισθῇ ἐντελῶς ὁ γηγενὴς ἰδιάζων τύπος. Ἐν τούτοις καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ διατηροῦνται συνήθως μερικὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά, ἅτινα συχνάκις εἶναι τὸ μόνον τεκμήριον μιᾶς ἐκλιπούσης βαθμίδος πολιτισμοῦ. Συμβαίνει καὶ τοῦτο: ὁ γηγενὴς τύπος διατηρεῖται πλήρης ἢ κατὰ μέγα μέρος εἰς ἀπροσίτους ἢ ἀπομακρυσμένας ὄρεινὰς τοποθεσίας, ὅπου τὰ κύματα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ξένου πολιτισμοῦ ἢ οὐδόλως εἰσδύουν ἢ εἰσδύουν πολὺ ἐξησθενημένα. Αὐταὶ αἱ «νησίδες» τοῦ ἰδιοτύπου καὶ ἰδιάζοντος πολιτισμοῦ εἶναι ἰσχυραὶ ἐνδείξεις διὰ προγενέστερα στρώματα πολιτισμοῦ ἢ δι' ἐποικιστικὰς κινήσεις.

¹) *Bruno Schier, Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg 1932, σ. 1.*